

Səadət Bəşirova
Azərbaycan Dillər Universiteti

1970-1980-ci İLLƏR UŞAQ NƏSRİNDƏ XARAKTER PROBLEMİ (Eldar Baxışın yaradıcılığı əsasında)

Açar sözlər: *xarakter, modifikasiya, modernizm, hekayə, qəhrəman*

Key words: *character, modification, modernism, story, hero*

Ключевые слова: *персонаж, модификация, модернизм, сюжет, герой*

Xarakter problemi fəlsəfə, psixologiya, sosiologiya elmlərində hər zaman əsas problemlərdən biri sayılmışdır. Mürəkkəb anlayış olduğu üçün bədii ədəbiyyatda ona müxtəlif aspektlərdən yanaşılmışdır. Onu qeyd etmək lazımdır ki, bədii ədəbiyyatda yaradılan xarakterə yazıçı təfəkkürünün məhsulu kimi baxmaq daha məqsədəuyğun hesab olunur.

Rafiq Yusifovlu qeyd edib ki, “xarakteri şərtləndirən əsas cəhətləri onun mənsub olduğu, təmsil etdiyi ictimai mühitdə axtarmaq lazımdır. Məhz bu aparıcı sosial cəhətlər özlüyündə fərd olan tip səviyyəsinə qaldırır [9, s.147].

1970-1980-ci illərin Azərbaycan uşaq nəsi yeni, fərqli şəxsi keyfiyyətlərə malik obrazlar yaradılmasına zəmin yaratdı. Əslində ədəbiyyatın ayrı-ayrı tarixi inkişaf mərhələlərindəki cərəyanlarının özünəməxsus insan xarakterləri olmuşdur desək, yanılmarıq. Bu yenilik, fərqli modifikasiyada təqdim hələ 1950-1960-cı illərdən Azərbaycan ədəbiyyatında kök salan modernizmin tələbindən irəli gəlir. Və məhz zaman və şəraitin tələbi ilə ədəbiyyatda “dünya-insan”, “həyat-ölüm”, “müharibə-ədəbiyyat” mövzuları üstün yer tuturdu. 1960-cı illərin başlanğıcında Azərbaycan ədəbiyyatında insanın yenidən kəşf edilməsi mərhələsi başlandı. Bu mərhələ ilə yeni insan xarakteri meydana çıxdı. Şəxsiyyətə pərəstiş dövrünün geridə qaldığı, fəlsəfi-intellektual görüşlərinin söz sənətinin bazasına çevrildiyi bir dövrdə cəsarətli gənc ədəbi qüvvələrin gəlişi ilə milli ədəbi prosesdən insanın daxili aləminə, onun hiss və düşüncələrinə, insanı düşündürən, qayğılandıran bütün problemlər yeni formatda əksini tapdı.

1970-1980-ci illərin ədəbi mühitində gedən bütöv bir proseslər uşaq ədəbiyyatında yeni insan xarakterləri yaratdı. Yazıçı Mirzə İbrahimov yazırdı: “Uşağın zövqü, həyat hadisələri haqqında anlayışı ilk oxuduğu kitabların təsiri altında müəyyənləşməyə başlayır. Uşaqlar ədəbi qəhrəmanlarına çox həssas yanaşır və özlərini onlara oxşatmağa çalışırlar [8, s.3].

1970-1980-ci illərin uşaq nəsrimizdəki xarakterlərinin hamısı özünəməxsusluğu ilə seçilir. Müxtəlif bədii təxəyyülün məhsulu olan bu xarakterlər bir-birindən istər xasiyyətə, istərsə də yaşadığı mühitə görə fərqlənir.

Azərbaycan uşaq nəsrinin inkişafında müstəsna rolu olan, yaradıcılığı 1970-1990-cı illərə təsadüf edən görkəmli şair Eldar Baxış yaradıcılığındakı yeni nəsil uşaq obrazları ilə uşaq ədəbiyyatı nümunələrində maraqlı yeniliklər yaratdı.

Eldar Baxışın uşaq nəsrinin mühüm qolunu əsasən müasir hekayələr və povestlər təşkil etmişdir. Burada mühit və qəhrəman dilemması əsas götürülürdü.

Şairin uşaqlara verdiyi ən böyük yenilik isə qələmə aldığı bütün ədəbi nümunələrdə balaca qəhrəmanların yaş və bilik fonunda danışmasıdır. Uşaq ədəbiyyatı üçün isə bu faktor olduqca əhəmiyyətlidir.

Həmin obrazlar Eldar Baxış yaradıcılığında bir deyil, bir neçə dəfə rastımıza çıxır. Bu da bir növ uşaqda həmin qəhrəmanın reallığına inamı artırır. Onun uşaq nəsrində mövzu orijinallığı və təsir fərqliliyi yeni çalarlarla üzə çıxır.

Eldar Baxış yaradıcılığında yer alan hekayə nümunələrini təhlil etdikcə şairin qələm təcrübəsindəki janr və üslub mərhələlərini izləmək mümkündür. Və ən əsası şairin qələmə aldığı hadisələrin onun müşahidələri əsasında toplanmasıdır.

Şairin “Ağıl” hekayəsi baba ilə nəvənin dioloqu üzərində qurulmuşdur: Məftun və onun Surxay babası. Obrazların təhlilində Surxay baba nəvəsi Məftuna fəsillərin adını əzbərlətmək yerinə, “hava pısdı” yaxud “hava yaxşıdı” deyirdi. Başqa söz bilmirdi. Və bunun nəticəsi olaraq Məftunun yadında ilin fəsilləri “yaxşı ay”, “pis ay”, “isti ay”, “soyuq ay” olaraq qalmışdı. Zaman keçdi və Məftun böyüdü. Böyüdükcə ağıllanan Məftun artıq ilin fəsillərini bölə bilirdi. Ağıl hər şeyi artıq Məftuna başa salırdı.

– Dörd ay var, deyirdi, dörd fəsil var: yaz, yay, payız, qış. Yaz gedir, yay gəlir, payız gedir, qış gəlir. Keçmişdən qalma bir söz də var, hələ eşitməmişən?! [1, s.25]

Şair hekayənin sonunda balaca oxucularına maraqlı olsun deyərək, şifahi xalq ədəbiyyatından tapmaca ilə nümunə gətirərək Ağılın Məftunla zarafatlaşmasını göstərir:

Üçü bizə yağdı,
Üçü cənnət bağdı,
Üçü yığıb gətirir,
Üçü vurub dağıdır [1, s.25].

Ədib “Kəşf” hekayəsində balaca və tərs, ərköyün Günelin xarakterini canlandırır. Əvvəldən axıra özünü ərköyün göstərən Günelin hekayənin sonundakı kəşfi ana və atasını təəccübləndirir.

– Ata.

– Nədi, qızım?

– Avtobusda bir şeyə fikir verdin?

– Nəyə?

– Hamı biletlə gedirdi, amma sürücü əmi biletsiz. Elə deyirdi, elə bil nəse böyük kəşf eləmişdi. Bir yana baxanda, bu da kəşfiydi elə, Günelin kəşfi [1, s.27]

Tərslik və ərköşöynlüyün bərabərində balaca Günel eyni zamanda küçədə olarkən özünü çox ağıllı aparır və anasının:

– Axı, bu necə olub ki, sən o boyda şəhəri gəzib-dolanmışan, ancaq tərslik eləməmişən?

– Olub da...

– Axı, becə olub?

– Mən evin tərs uşağıyam, çölün tərs uşağı deyiləm ki – deyərək cavab verir [1, s.27].

“Bizim Eldəniz” hekayəsi şairin yaxşı tanıdığı qapıbir qonşusu haqqındadır. Bu hekayəni yazmaqla şair balaca Eldənizi oxucularına tanıtmək istəyir. Balaca Eldənizi şairə sevdiren xüsusiyyəti onun düzlüyüdür və iki yaşında olmağına baxmayaraq, dörd yaşında uşağın hərəkətlərini görməsidir.

“Eldəniz ayrı uşaqdı. İki yaşı var, ancaq dörd yaşında uşağın işini görür. Əl-üzünü yuyur. İçəri girəndə, çölə çıxanda dalınca qapını özü bağlayır. Özü yelləndikcə yellənir. Day, ayrı uşaqlar kimi, anasına-nənəsinə demir ki, gəl dur böyrümdə, mənə yellə. Hər işi özü görür, əlbəttə gücü düşən, əli yatan, hünəri çatan işləri” [1, s.28].

İki yaşlı Eldənizin uşaqlıqdan formalaşan müsbət xüsusiyyəti təkcə bununla kifayətlənmirdi: həyatda gözdən itməzdi, evindəki əşyaları, anasının, nənəsinin, qardaşının paltarlarını tanıyırdı. Balaca Eldəniz təkcə sözləri qarışıq deyirdi: “nənə” yerinə “ənə-ənə”, “qardaş” yerinə “aqa-aqa”, “alma” yerinə “amma”, “armud” yerinə “amud”. Hekayənin sonunda şair balaca Eldənizin böyüyərək bu sözlərin hamısını düzgün deyəcəyini əminliklə vurğulayırdı.

“Günlərin bir günü toxum cücərib sünbül olacaq, çiçək olacaq. Su çöllənib dəniz olacaq. Eldəniz böyüyəcək... Bu sözləri necə varsa eləcə deyəcək. Nənəyə “nənə” deyəcək, qardaşa “qardaş” deyəcək, “almaya “alma” deyəcək. Necə varsa, eləcə. İndi yaxşı oğlandı. Onda lap yaxşı oğlan olacaq” [1, s.29].

“Bizim Eldəniz” hekayəsində iki əsas xarakter yaradılmışdır. Bunlardan biri hekayəni öz dilindən danışan şair Eldar Baxış, digəri isə onun qapıbir qonşusu balaca qəhrəman Eldənizdir. Şair daha çox həyatda tanıdığı adamların surətlərini bədii əsərə gətirmişdir. Və bu obrazların əksəriyyəti ədibə uşaq yaşlarından tanış olmuşdur. Onun uşaq nəsrində tez-tez rastımıza çıxan obrazlar həyatı adamlardır.

“Bacı-qardaş” hekayəsində Eldar Baxış ailə münasibətlərindən yaranan doğmalığı ön plana çəkir: bacı-qardaş münasibəti, davası və sevgisi. Yeddi yaşlı Rüfət və üç yaşlı Vəfa evdə dalaşsalar da, həmişə bağçada barışırlar. Dalaşmaqlarına səbəb isə Rüfətin yeddi yaşa keçməsidir. Axı artıq o, məktəbə getməlidir. Vəfa isə istəmir, istəyir ki, Rüfət onu gözləsin, bərabər getsinlər. Hekayədə elmlə, məktəblə bağlı bir sıra maraqlı hissələr vardır. Bu hissələr balaca oxucuların məktəbə, maarifə meyl etmələri üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

“Vəfa deyir:

– Gözlə məktəbə bir yerdə gedək. Üç il gözlə. Üç il nədi ki...

Ancaq Rüfət nə təhər gözləsin. Üç ildən sonra Rüfətin doqquz yaşı olacaq. Doqquz yaşlılar da üçüncü sinifdə oxumalıdı [1, s.32].

Balaca Vəfa bunu indi başa düşmür, amma böyüyəndə anlayacaq.

“Şəhərli qız” hekayəsində şairin Məftun obrazına yenidən müraciəti bu obrazın balaca oxucularda inam yaratdığının şahidi olur. Bu hekayəni şairin “Ağıl” hekayəsinin davamı hesab etmək məqsədəuyğun olardı: obrazın təkrarlılığı Məftun və onun Surxay babası. Balaca Məftun bu dəfə digər hekayədən fərqli olaraq ağıllı ilə seçilirdi. O, anasını, nənəsini, babasını, qardaş-bacısını tanıyırdı.

Eldar Baxışın yazdığı maraqlı hekayələrdən biri də “Kitabın dili” hekayəsidir. Bu hekayə ilə şair balaca oxucularına əməlli oxumaq həvəsi aşılamışdır. Hekayənin adından göründüyü kimi, burada əsas üstünlük kitaba, oxumağa, hərf öyrənməyə həvəsdən başlayır. Oğlu Turala didaktik, tərbiyələndirici üsulla vəziyyəti başa salan

atanın timsalında bütün valideynlərə üzünü tutan şair bunun öhdəsindən məharətlə gəlir. Tural balaca, ata və anasının sözünə çox da qulaq asmayan qəhrəmandır. O, bir gün otağında oturub topunu, maşınını, qələmini özünə tərəf gəlməsi üçün onları çağırır. Balaca olduğundan anlamır dünyada heç bir canlının dilinin olmadığını. Otağa girən və bu monoloqu görən ata əvvəlcə təəccüblənir, oğlu Turaldan nə üçün tək otaqda öz-özünə danışdığını xəbər alır. Tural isə cavabında:

- Ata, ata.
- Nədi?
- Topumu görürsən?
- Görürəm.
- Maşınımı görürsənmi?
- Görürəm.
- Qələmimi görürsənmi?
- Onu da görürəm. Nədi ki?

Səhərdən deyirəm ki, həmişə mən sizə sarı gəlmişəm, indi də siz mənə sarı gəlin, gəlmirlər. Yenə istəyirlər ki, mən onlara sarı gedim, mən onları götürüm, mən onları oynadım. [1, s.32]

Oğlunun sözləri ilə ata bu söhbəti daha maraqlı istiqamətə çevirir. Və balaca oğluna burada bir sirr olduğunu heyretəmiz şəkildə izah edir.

- “Aha, tapdım. Səhər-səhər durub əl-üzünü yumusanmı?
- Yox, yumamışam.
- Saçını daramısanmı?
- Yox, daramamışam.
- Çörəyini yemisənmi?
- Yox, yeməmişəm.

Elə buna görə də topun da, qələmin də, maşının da səninlə danışmaq istəmir. (Eldar Baxış. Atlı oğlanlar. “Kitabın dili” hekayəsi. Bakı, Gənclik, 1990, 192 s., s.36)

Və beləliklə, ata ilə balaca oğlu Tural arasında canlı və cansız əşyaların fərqi mövzusunda maraqlı dioloq baş verir. Və nəhayətində balaca Tural topun, qələmin, maşının dili olmadığını və onların heç vaxt danışa bilməyəcəklərini anlayır. Bunu dərk edəndən sonra atasına yenidən sual verir Tural:

- “Ata, cansızların içində danışanı varmı?
- Yoxdu. Bircə kitab, qəzet, jurnal bir balaca danışa bilir, onlara da dili biz vermişik. Bizim dildə də danışirlar. [1, s.38]

Ata cavabında Turala kitabın, qəzetin, jurnalın dili olduğunu bildirir və sübut etmək üçün Turalın nağıl kitablarını açıb oxuyur. Tural doğrudan da kitabın dili olduğunu anlayır.

Bu hekayələrdə qoyulan məsələlər də, qələmə alınan xarakterlər də kiçik yaşlı uşaqların mənəvi tələblərinə cavab verir. Adları sadaladığımız bu hekayələrdə ədibin qələmə aldığı kiçik yaşlı insan surətlərinin hər birinin öz fərdi taleyi, öz düşüncəsi, öz bəxti və yaşantıları vardır. Bu hekayələrdəki sadəlik və aydınlıq balaca oxucuların bunları tez anlamasına kömək edir.

Ümumiyyətlə, şairin “Atlı oğlanlar” kitabında yer alan uşaq hekayələrini oxuduqca belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bu hekayələr şairin real həyatdan qaynaqlanaraq yazıya aldığı hadisələr öz əksini tapır.

Ədəbiyyat:

1. Baxış Eldar. Atlı oğlanlar. Bakı: Gənclik, 1990, 192 s.
2. İbrahimov M. Uşaq ədəbiyyatının xüsusiyyətləri // “Azərbaycan” jurnalı, 1970, № 3, 3 s.
3. Yusifoğlu R. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Bakı: Şirvan nəşr, 2005, 228 s.

Summary

**CHARACTER PROBLEM IN CHILDREN'S PROSE OF 1970-1980
(BASED ON ELДАР BAKHISH'S CREATIVE WORK)**

In the 1970-1990 very few articles were published about the poet Eldar Bakhish's creative work, who had exceptional services in the development of Azerbaijani children's and children's poetry. The purpose of writing this article is to note the problem of character in children's prose of the 1970s and 1980s with Eldar Bakhish's creative pen help. The children's prose of the poet differs from each other with interesting, colorful, unique and educationally important topics. The confirmation of this truth can be clearly seen in the stories mentioned in the article.

Резюме

**ПРОБЛЕМА ХАРАКТЕРА В ДЕТСКОЙ ПРОЗЕ 1970-1980-Х ГОДОВ
(ПО МОТИВАМ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЭЛЬДАРА БАХИША)**

В 1970-1990-х годах было опубликовано очень мало статей о творчестве поэта Эльдара Бахиша, имевшего исключительные заслуги в развитии азербайджанской детской прозы и детской поэзии. Цель написания данной статьи – осветить проблему характера в детской прозе 1970-х и 1980-х годов с помощью эльдарского взгляда. Детская проза поэта отличается друг от друга интересными, красочными, уникальными и воспитательно важными темами. Подтверждение этой истины хорошо видно в рассказах, упомянутых в статье.

Rəyçi: dos. Rəya Mürşüdova